

УДК 339.94(477)

Галина Копачинська, к. геогр. н., доцент
e-mail: kopachinskaja@gmail.com,
Олена Козяр, студентка
e-mail: elvie483@gmail.com

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Вивчено сучасне геополітичне значення Чорноморського регіону для України та інших держав світу. Розглянуто передумови та чинники співробітництва України у Чорноморському регіоні, зокрема вплив соціального та економічного розвитку, історичного минулого, культурно-релігійних факторів та особливостей, географічного та транзитного положення на стан сучасних міждержавних відносин у межах Чорноморського регіону та ролі цих відносин для України. Проаналізовано перспективні напрями міжнародного співробітництва України у Чорноморському регіоні у процесі реалізації національних інтересів.

Ключові слова: Україна, Чорноморський регіон, міждержавне співробітництво, геополітика, вектори зовнішньої політики, національні інтереси.

Галина Копачинская, Елена Козяр. ПРЕДПОСЫЛКИ И ФАКТОРЫ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ В ЧЕРНОМОРСКОМ РЕГИОНЕ

Изучено современное геополитическое значение Черноморского региона для Украины и других государств мира. Рассмотрены предпосылки и факторы сотрудничества Украины в Черноморском регионе, в частности влияние социального и экономического развития, исторического прошлого, культурно-религиозных факторов и особенностей, географического и транзитного положения на состояние современных межгосударственных отношений в пределах Черноморского региона и роли этих отношений для Украины. Проанализированы перспективные направления международного сотрудничества Украины в Черноморском регионе в процессе реализации национальных интересов.

Ключевые слова: Украина, Черноморский регион, межгосударственное сотрудничество, геополитика, векторы внешней политики, национальные интересы.

Galina Kopachynska, Olena Koziar. PREREQUISITES AND FACTORS OF COOPERATION OF UKRAINE IN THE BLACK SEA REGION

The main factors and prerequisites of Ukraine's cooperation are enlightened; the role of Black sea region for Ukraine and other international actors is reviewed. Therefore, the importance of Black sea coastal area is growing nowadays because of its natural resource potential and transit position. There are lots of factors and prerequisites for Ukraine's cooperation with countries of Black sea region, among them historical, social-economic, political, cultural and religious factors, conflict situation and transit position of Ukraine. Historical factors and prerequisites are in common historic background, which influence on present development and cause common problems.

Economic-social diversity of region causes lots of problems, but also a background for mutual cooperation between countries of Black sea region. Different levels of economic-social development, different international specialization of countries (agriculture, industry, fuel and energy) create basis for economic and trade cooperation. Also states have common social problems. Due to economic-social cooperation, Ukraine is able to resolve existing problems. Politically this region is also diversified. Some states pursue policy directed at Euro-Atlantic integration, moreover, 3 of them are members of EU and NATO (Greece, Bulgaria, Romania). Simultaneously, some countries have opposite political vector (Armenia, Azerbaijan, Georgia). Ukraine has special interests in this field of cooperation in the case of adopting practice of EU integration and democratic standardization.

Conflict situation is a very special common feature of most countries of Black sea region: Nagorno-Karabakh, Transnistria, Abkhazia, South Ossetia conflicts, the Kurdish problem. Ukraine's territory also suffered from external aggression (Donbas, Crimea). All these facts raise up the issue of mutual cooperation between Ukraine and countries of region aimed at settlement of all disputes and solving conflicts. Cultural and religious factors and prerequisites are in great cultural and religious multitude among countries of region and Ukraine. All states are multi-national and multi-religion. There is a clash of civilization in the region, between western and orthodox, Turkey is separate civilization. According to such cultural and religious variety, there is a field for cooperation between Ukraine and other states of region targeted to monitoring and prediction of possible crisis.

The Black sea region is situated on crossroads of transport routes and Ukraine has a special role in the region. However, despite some shortcomings in transit service of Ukraine, its importance is in a central position within the transport and energy sector and the interest of international actors in cooperation with it in this regard. That is why Ukraine's cooperation with countries of the region in the transport and energy sectors is important and necessary nowadays.

Key words: Ukraine, Black sea region, intergovernmental cooperation, geopolitics, vectors of foreign policy, national interests.

Постановка наукової проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Особливості географічного положення України, а саме вихід держави до моря зумовлюють необхідність співробітництва України у Причорномор'ї та робить її учасником Чорноморського

регіону. Оскільки Чорноморський регіон займає транзитне положення і є багатим на енергетичні ресурси, розвиток Чорноморського вектору зовнішньої політики є перспективним на сучасному етапі. Співробітництво України в його межах набуває все більшої актуальності сьогодні задля реалізації національних інтересів у повнішій мірі і максимального використання свого геополітичного положення та ви-

магає поглиблення зв'язків між країнами регіону задля вирішення спільних проблем, в тому числі і для України.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. Геополітичне значення приналежності України до Азово-Чорноморського регіону, а також її геополітичні орієнтації аналізували багато вчених, серед них М. Грушевський [3], Ю. Липа [7], С. Рудницький [13].

На сучасному етапі цю тему вивчали такі вітчизняні та іноземні науковці, як З. Бжезинський [1], А.Г. Гольцов [2], С. Хантінгтон [17], О.М. Паламарчук [12], М. Дністрянський [4]. У своїх працях вони наголошували на важливості розробки та прийняття чіткої геополітичної стратегії України, а також необхідності повної реалізації державою власних геополітичних векторів, одним з яких є чорноморський.

Такі вчені, як І. Максименко [8], Л. Чекаленко [18], вивчали передумови та чинники, характерні риси співробітництва України в Чорноморському регіоні та ОЧЕС, звертаючи особливу увагу на стратегічну важливість цього регіону для держави. Проте, незважаючи на велику кількість публікацій на тему особливостей співробітництва України з державами Чорноморського регіону, вона є недостатньо вивченою у сучасній науковій літературі, що потребує узагальнення наявних наукових праць і її комплексного дослідження.

Мета статті – проаналізувати передумови та чинники співробітництва України в Чорноморському регіоні. Для досягнення поставленої мети виконувались такі **завдання**: вивчити сучасне геополітичне значення Чорноморського регіону для України та інших держав світу; розглянути вплив географічного положення, соціально-економічного розвитку та історичного минулого, культурно-релігійних особливостей на стан сучасних відносин між державами-учасницями Чорноморського регіону; проаналізувати перспективні напрями співробітництва України у Чорноморському регіоні в процесі реалізації її національних інтересів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасному світі в умовах економічної, політичної, культурної інтеграції та глобалізації реалізація державою власних національних інтересів можлива лише завдяки вибору стратегічно обґрунтованих геополітичних векторів. Зовнішня політика України повсякчас здійснювалась у декількох напрямках, переважно у європейському та євразійському. Проте, такий важливий геополітичний вектор, як чорноморський, залишався поза увагою керівних структур, не зважаючи на його важливість та актуальність.

На сучасному етапі Чорноморський регіон – це особливий географічний простір, об'єднаним ядром якого є Чорне море. Проте він не обмежується цією географічною детермінантою. Це поняття ширше за територіальний ареал, і згідно із «Стратегією Чорноморського регіону» ЄС він охоплює 10 країн: Молдова, Румунія, Болгарія, Україна, Грузія, Туреччина, Азербайджан, Вірменія, Росія, Греція; у цьому документі зазначено, що «хоча Вірменія, Азербайджан,

Молдова та Греція не є прибережними країнами, історія, наближеність та тісні зв'язки роблять їх природними гравцями в цьому регіоні» [14]. Площа регіону становить 19 149 тис. км² (12,8% світової площі), тут проживає 322 948 млн. осіб (4,7% світового населення) і виробляється 2 568 млрд. дол. США ВВП (5,88% загальносвітового ВВП). Геополітично-важливими характеристиками регіону є наявність великої кількості паливно-енергетичних ресурсів та транзитне положення між головним постачальником вуглеводнів та головним споживачем (Росія, ЄС). Значення Чорноморського регіону на сьогоднішній день все більше зростає, що пояснюється його геополітичним положенням між фактично двома протилежними цивілізаційними, політичними системами – західною євроатлантичною та східною євразійською. Зважаючи на ці чинники, зростає увага до регіону таких великих міжнародних акторів, як НАТО, ЄС та Росія.

Важливою ознакою Чорноморського регіону є те, що три країни-учасниці регіону є членами ЄС, чотири – НАТО, тому прихильність держав цього регіону до одного з таборів може змінити усю розстановку сил у мікро-, макрорегіоні та у цілій Євразії. Особливе значення у цьому контексті відводиться Україні, яку З. Бжезинський вважав периферією, «буферною зоною», котра є ключем до володіння Євразією [1]. Проте, сьогодні немає єдиної думки серед вчених про регіональну приналежність України. Наприклад, С. Толстов вважає Україну регіонально виключно європейською державою [15]. О. Дергачов вважає Україну державою бірегіональною, що означає її периферійне положення по відношенню до двох регіонів Європи та Євразії, а підтримання конструктивних міжнародних відносин з Сходом та Заходом надає їй можливість перетворення на своєрідний геополітичний центр, міжнародний вузол комунікаційних зв'язків і реалізацію власних національних інтересів на євразійському просторі, у Східній та Південно-Східній Європі та Балто-Чорноморському регіонах [5].

Геополітичну, цивілізаційну приналежність України до Чорноморського регіону вивчали такі відомі вчені як М. Грушевський, Ю. Липа, котрі обстоювали необхідність вибору саме цього вектору задля гармонійного суспільного, економічного та політичного розвитку. Юрій Липа у своїй праці «Призначення України» створив свою власну геополітичну стратегію України, в якій обстоював саме чорноморський вектор. Дилема «схід – захід», на думку вченого, – це найбільш ворожа Україні доктрина. «Нема певнішої для знищення України. Прикладімо «схід – захід» до релігійного життя – і будемо мати релігійну війну; прикладімо «схід-захід» до політичних орієнтацій – і будемо мати вдячне поле для попису чужих агентів» [7, с. 235]. З іншого боку, вісь Північ – Південь автор вважає «відвічною», єдино правильною орієнтацією України. Цьому, на його думку, є ряд причин, зокрема історична спадщина Київської Русі часів Святослава. «Геополітично беручи, – пише дослідник, – для української державності потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра» [7, с. 238].

Після здобуття незалежності України серед представників політичної еліти переважали прихильники «багатовекторності» у зовнішніх відносинах. Фактично не існувало єдиного курсу у регіональному та світовому геопросторі, не було сформовано дієвої геостратегії [2].

Геополітичні орієнтири України були закріплені, коли у 1994 р. було підписано Угоду «Про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС», та у 1997 р., коли Україна приєдналася до програми НАТО «Партнерство заради миру», у 2014 р., коли було укладено Угоду «Про Асоціацію України з ЄС», – що свідчить про поступальний шлях до вибору вектору євроатлантичної інтеграції. Сьогодні тривають дискусії про доцільність обрання офіційним курсом на євроінтеграцію замість євразійського, залишаючи без уваги ще один важливий геополітичний вектор, а саме чорноморський.

Варто зауважити, що Чорноморський регіон на сучасному етапі набуває все більшої ваги у світовому геополітичному просторі. До нього зростає увага таких інтеграційних об'єднань, як ЄС, про що свідчить затвердження програми зі співробітництва та розвитку «Чорноморська синергія» (2011 р.), НАТО, а також глобальних лідерів – Росії та США [14].

Геополітичне значення Чорноморського регіону пояснюється декількома чинниками. У першу чергу, його транзитне положення: тут проходять важливі транспортні магістралі, що з'єднують країни Заходу з багатими вугледнями державами Центральної Азії і Закавказзя [20]. Надзвичайну геостратегічну важ-

ливість регіону визначає також такий чинник, як величезні поклади нафти і газу на материковій частині і на шельфі Чорного моря [8]. Цей регіон є важливим ще й завдяки своєму буферному положенню між НАТО та Росією, і кожна зі сторін намагається посилити тут саме свій вплив різними методами (залученням країн до інтеграційних проєктів, фінансова допомога і т.д.) [6].

Загалом передумови та чинники активного співробітництва України в Чорноморському регіоні полягають у наступному.

1). Спільне історичне минуле України з країнами регіону. Перебування в тій чи іншій мірі під владою Монгольського каганату, Російського царства (згодом – Російської імперії), Османської імперії сприяло утворенню між цими державами тісних історичних, економічних та політичних зв'язків. А історична спільність є однією із найважливіших передумов для здійснення ефективних міждержавних відносин. Саме тому спільне історичне минуле зумовлює налагодження військово-політичних, культурних, туристичних зв'язків між цими країнами.

2). Соціально-економічні чинники. Країни регіону мають різні рівні економічного та соціального розвитку (таблиця 1), що, з одного боку, створює перепони для співробітництва. Проте, у багатьох країн наявні спільні проблеми, що зумовлює необхідність їх співробітництва, це стосується також України у процесі вирішення внутрішніх проблем економічного розвитку.

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку держав-учасниць Чорноморського регіону*

Країна	ВВП (ПКС), млрд. дол. США	ВВП (ПКС) на душу населення, дол. США	ІПР (місце)	Площа (км ²)	Кількість населення
Азербайджан	165,3	17618	76	86,600	9780780
Болгарія	128,6	17860	58	110,910	7 186983
Вірменія	24,3	7374	87	29,800	3 056382
Греція	284,3	25859	29	131,940	10 775643
Грузія	34,2	7653	79	69,700	4 931226
Молдова	17,7	4979	114	33,843	3 546847
Росія	3564,5	24805	57	17098246	142 423773
Румунія	392,8	19712	54	237,500	21 666360
Туреччина	1508,1	19610	69	780,580	79 414269
Україна	370,8	8668	83	603,549	44 429471

*Складено за: [6]

Таблиця 1 свідчить про те, що у регіоні присутні абсолютно різні держави за показниками соціально-економічного розвитку, але це не заважає їм мати спільні інтереси для налагодження співробітництва. Негативною рисою економічного співробітництва держав Чорноморського регіону є незначна частка регіону у їхньому зовнішньоторговельному обороті, проте останнім часом спостерігається тенденція до посилення зовнішньоекономічних відносин між країнами регіону [16]. Україна у регіоні Чорного моря має особливі інтереси. Ресурсна забезпеченість держави у поєднанні з розвитком агропромислового

комплексу та металургії створюють передумови для експортування сировини та товарів сільськогосподарського і промислового виробництва. Для прикладу, лідер регіону Греція у 2011 р. наростила імпорту української продукції на 82%. Греція залишається одним з найважливіших зовнішньоекономічних партнерів України в регіоні Південних Балкан та Східного Середземномор'я [16].

У загальному обсязі експорту України до регіону чільне місце посідає промислова продукція. Разом з Україною подібну структуру експорту мають Туреччина, Греція, Румунія. На виробництві сільськогос-

подарської продукції спеціалізуються Молдова, Вірменія, Грузія. Наступна група держав має особливо важливе, стратегічне значення для України, до неї входять Росія та Азербайджан, у структурі експорту яких більше 50% займає паливно-енергетична продукція. Україна зацікавлена в імпортуванні цієї сировини, адже не забезпечує себе сьогодні нафтою і газом.

Більшість країн регіону мають подібні з Україною, завдяки соціалістичному минулому, особливості розвитку виробничих комплексів (морські перевезення, рекреаційно-туристичний та агропромисловий комплекси) а також, ряд схожих системних проблем (корупція, бідність, поляризація суспільства) [6]. Саме ці чинники зумовлюють доцільність співробітництва країн Чорноморського регіону та України для вирішення стратегічних завдань їх соціально-економічного розвитку.

3). Політичні чинники. Країни є неоднорідними не лише у соціально-економічному плані, але і у політичному. Так, окремі країни уже цілком визначились із європейським (євроатлантичним) вектором розвитку та співробітництва: Болгарія, Румунія, які є одночасно членами ЄС та НАТО, Україна лише нещодавно обрала європейський вектор. Інші країни регіону дотримуються проросійської лінії зовнішньої політики, серед них Вірменія, Грузія, Азербайджан. Особливим політичним гравцем, регіональним лідером є Туреччина. Ставши у 1952 р. членом НАТО, а у 1987 р. проголосивши бажання стати частиною європейської спільноти, Туреччина автоматично відійшла до табору прихильників євроатлантичної інтеграції. Проте сьогодні склалася неоднозначна ситуація. Колишній президент Франції Ніколя Саркозі (2007 – 2012 рр.) зазначав, що «Європа має певні межі, і далеко не всі країни можуть стати її повноправними членами, це стосується і Туреччини, якій немає місця в Євросоюзі; безмежне розширення ЄС може призвести до руйнування європейського політичного союзу» [10]. Таке розширення ЄС, за словами багатьох вчених, могло б призвести до розпаду співтовариства. Адже, Туреччина – це важливий геополітичний гравець із визначним історичним минулим, величезними покладами корисних копалин, 87-мільйонним населенням та 400-тисячною армією, котра займає друге місце у НАТО після США.

Враховуючи європейський вектор зовнішньої політики, Україна має особливі політичні мотиви співробітництва у регіоні Чорного моря. Вони полягають у налагодженні стосунків із наявними членами ЄС (Болгарія, Румунія, Греція) і кандидатом на вступ Туреччиною та переймання їхнього інтеграційного досвіду.

4). Конфліктогенність регіону. Більшість країн регіону мають конфліктогенні зони, що призвели до створення кризових ситуацій. На території регіону існує декілька конфліктів в активній або замороженій фазах розвитку. Серед таких територій: Нагірний Карабах, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія. Туреччина не є винятком у регіоні. Тут також спостерігається конфліктна ситуація у активній фазі – «курдська проблема», заморожений Кіпрський конфлікт з Грецією, вирішення котрих є умовою її вступу

до ЄС.

Конфліктогенною стала також територія України. Окупація Криму, військова присутність РФ на Донбасі створюють напружену політичну ситуацію в державі. Таким чином, наявність поблизу такого значного гравця міжнародних відносин як РФ та її політика стосовно держав Чорноморського регіону об'єктивно впливає на їхній соціально-економічний і політичний розвиток [1]. А також спричиняє необхідність для об'єднання у вирішенні конфліктних ситуацій в межах кордонів цих держав.

5) Культурно-релігійна неоднорідність. У релігійно-культурному плані Чорноморський регіон характеризується конфесійним різноманіттям. Тут присутні представники християнства (католики, православні), ісламу (шиїти, суніти), і, так чи інакше, у багатьох країнах поєднуються різні релігії та релігійні спрямування. Згідно з трактатом С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», регіон поділений між православною і західною цивілізаціями, окремим осередком культури виділено Туреччину [17]. Це також зумовлює необхідність співробітництва держав регіону в культурній сфері задля моніторингу і передбачення можливих кризових ситуацій.

5). Одним із найбільш вагомих чинників співробітництва України з країнами регіону є транзитне положення держави. У межах регіону проходять важливі транспортні магістралі, що з'єднують країни Заходу з багатими вуглеводнями Центральної Азії і Закавказзя. Важливого значення в регіоні набувають Україна та Туреччина, а також Азербайджан із своїм ресурсним потенціалом, адже саме у цих країн є реальні шанси позбавити Росію монопольного впливу на забезпечення газом Західну та Центрально-Східну Європу. Зокрема, можна виділити такі проекти як Nabucco, Інтерконектор Туреччина – Греція – Італія (ITGI), «Білий потік», Транскаспійський газопровід, а також іранський та іракський конектори для поставок газу до Європи [20].

На сучасному етапі для України привабливою виглядала євразійська транспортно-логістична інтеграція, а саме участь у таких проектах, як Пан'європейські транспортні коридори (Pan-European Transport Corridors, PEC), Трансконтинентальні транспортні коридори (Trans-Continental Transport Corridors, TCTC), відновлення автотранспортних магістралей Великого шовкового шляху (New Eurasian Land Transport Initiative, NELTI), «Чорноморське кільце», інші Пан'європейські транспортні зони (Pan-European Transport Area, PETRA), Міжнародні логістичні термінали (International Logistic Terminals, ILT). Однак, досі їй не вдалося зосередити ресурси та скоординувати зусилля на вирішенні таких завдань, як ефективний розвиток сфери транзитних транспортних послуг, портового господарства, торговельного (в т.ч. танкерного) флоту тощо. У незадовільному стані перебуває мережа автодоріг (у т.ч. причорноморських областей країни, автомагістралей, що зв'язують морські порти Чорного й Азовського морів), не завершено формування опорної мережі доріг європейського рівня, що зв'язують північ, південь, схід і захід країни як між собою, так і з регіонами інших країн. Внаслідок цього Україна не

лише втрачає тактичну вигоду, але й ризикує участю в більшості перспективних проектів транспортних шляхів [5].

Проте, не зважаючи на деякі недоліки у сфері транзитних послуг, Україна в межах регіону грає особливу роль. Вона полягає у центральному положенні у межах транспортного та енергетичного комплексу і зацікавленості міжнародних гравців у співробітництві з нею у зв'язку з цим. Саме тому співробітництво України з державами регіону у транспортній та енергетичній сферах є важливим та необхідним на сучасному етапі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чорноморський регіон набуває все більшого геополітичного значення, адже до нього зростає увага таких учасників міжнародних відносин, як НАТО, ЄС та США, а також держав, що відносяться до нього. Це зумовлено його транзитним положенням та природно-ресурсним потенціалом. Співробітництво

України в Чорноморському регіоні – це об'єктивний процес, який зумовлений історичними, соціально-економічними, політичними, культурно-релігійними чинниками та передумовами. Саме тому Чорноморський вектор зовнішньої політики України є перспективним на сучасному етапі. Разом із тим геополітична орієнтація України на Чорноморський регіон покликана на вирішення існуючих проблем в межах її кордонів. Державі доцільно розвивати й поширювати міждержавне двостороннє та багатостороннє співробітництво з країнами регіону.

У подальших дослідженнях доцільним є вивчення особливостей реалізації геополітичних інтересів України в межах Чорноморського регіону, а також аналіз особливостей налагодження Україною двостороннього та багатостороннього співробітництва з державами регіону у політичній, економічній, соціокультурній та інших стратегічно важливих сферах.

Список використаних джерел:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы [The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives]. – New York : Basic books, October 1997 / Пер. с англ. О.Ю. Уральской. – М.: Международные отношения, 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>.
2. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія. Підручник / А.Г. Гольцов. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Знання України, 1991. – 240 с.
4. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України: [навчальний посібник] / М.С. Дністрянський. – Тернопіль: навчальні книги – Богдан, 2010. – 344 с.
5. Копачинська Г.В. Політико-географічні особливості формування і функціонування морських кордонів України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук географічних наук: 11.00.02 / Г.В. Копачинська. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – 214 с.
6. Крим, Україна, Чорноморський регіон: безпека і розвиток // Національна безпека і оборона. – Центр Разумкова, 2011. – № 4–5. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD122_ukr_1.pdf.
7. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Торонто: Говерля, 1953. – 307 с.
8. Максименко І. Стратегія участі України в ОЧЕС / І. Максименко [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Odesfilya/st_max.htm
9. Мальський М.З. Теорія міжнародних відносин: Підручн. / М.З. Мальський, М.М. Мацях. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
10. Международные отношения: теории, конфликты, организации / [Под ред. проф. П.А. Цыганкова]. – М., 2004. – 336 с.
11. Міжнародні організації: Навч. посібн. / [За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського]. – К., 2003. – 288 с.
12. Паламарчук О.М. Наукові категорії геополітики і досвід аналізу геополітичного положення країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/palamarczuk.htm>.
13. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Л.: Світ, 1994. – 413 с.
14. Синергія Чорноморського регіону – нова пропозиція співробітництва [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_uk.pdf
15. Толстов С. Україна в євроатлантичних відносинах: досвід пристосування / С. Толстов // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 73-86.
16. Троян І.А. Пріоритети торговельного співробітництва країн-членів ОЧЕС / І.А. Троян // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 6. – Т.1. Економічні науки. – С. 244-248.
17. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33-48.
18. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України: Підручник / Л.Д. Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 712 с.
19. Чорноморський регіон – зона особливих інтересів Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wartime.org.ua/5189-chornomorskiy-regon-zona-osoblivih-nteresv-rosyi.html>
20. Kopachinska G. Geoeconomical pre-conditions and factors of marine potential of Ukraine formation before the conflict of 2013-2014 / G.V. Kopachinska // Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали I Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9-10 жовтня 2014 р.). – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – С. 56-62.

References:

1. Bzhezinskiy, Z. (1997). Velikaya shakhmatnaya doska: gospodstvo Ameriki y ego geostrategicheskie imperativy [The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives]. New York: Basic books. Per. s angl. O.Yu. Uralskoy. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya. Avialable at: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>.
2. Holtsov, A.H. (2012). Geopolityka ta politychna geografiya. Pidruchnyk. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 416.
3. Hrushevskyy, M. (1991). Khto taki ukrainci i choho vony khochut. K.: Znannya Ukrainy, 240.
4. Dnistriansky, M.S. (2010). Politychna geografiya ta geopolityka Ukrainy: [navchalnyy posibnyk]. Ternopil: navchalni knyhy – Bohdan, 344.
5. Kopachynska, H.V. (2014). Polityko-geografichni osoblyvosti formuvannya i funktsionuvannya morskyykh korodoniv Urainy: dys... na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata geografichnykh nauk: 11.00.02. Lviv: Lvivskyy natsionalnyy universytet imeni Ivana Franka, 214.
6. Krym, Ukraina, Chornomorsky region: bezpeka i rozvytok (2011). *Natsionalna bezpeka i oborona*. Tsentr razumkova, 4-5. Avialable at: Rezhym dostupu: http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/NSD122_ukr_1.pdf.
7. Lypa, Yu. (1953). Pryznachennya Ukrainy. Toronto: Hoverlya, 307.
8. Maksymenko, I. Strategiya uchasti Ukrainy v OChES. Avialable at: http://old.niss.gov.ua/book/Odesfilya/st_max.htm.
9. Malsky, M.Z., Matsyakh, M.M. (2007). Teoriya mizhnarodnykh vidnosyn: Pidruchn. K.: Znannya, 461.
10. Tsygankov, P.A. (2004). Mezhdunarodnye otnosheniya: teorii, konflikty, organizatsii. M., 336.
11. Kozak, Yu.H., Kovalevskyy, V.V. (2003). Mizhnarodni organizatsii: Navch. posibn. K., 288.
12. Palamarchuk, O.M. Naukovi kategorii geopolityky i dosvid analizu geopolitychnoho polozhennya krainy Avialable at: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/palamarczuk.htm>.
13. Rudnytskyy, S. (1994). Chomu my khochemo samostiynoi Ukrainy. L.: Svit, 413.
14. Synergiya Chornomorskoho regionu – nova propozyziya spivrobitnytstva. Avialable at: http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com07_160_uk.pdf.
15. Tolstov, S. (1999). Ukraina v evroatlantychnykh vidnosynakh: dosvid prystosuvannya. *Politychna dumka*, 3, 73-86.
16. Troyan, I.A. (2011). Priorytety torhovelnoho spivrobitnytstva krain – chleniv OChES. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6. T.1. *Ekonomichni nauky*, 244-248.
17. Khantington, S. (1994). Stolknovenie tsivilizatsiy. Polis, 1, 33-48.
18. Chekalenko, L.D. (2006). Zovnishnya polityka Ukrainy: Pidruchnyk. K.: Lybid, 712.
19. Chornomorsky region – zona osoblyvykh interesiv Rosii. Avialable at: <http://wartime.org.ua/5189-chornomorskiy-region-zona-osoblivih-nteresv-rosvi.html>
20. Kopachynska, G. (2014). Geoeconomical pre-conditions and factors of marine potential of Ukraine formation before the conflict of 2013-2014. *Aktualni problemy krainoznavchoi nauky: materialy I Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konferentsii* (m. Lutsk, 9-10 zhovtnya 2014 r.). Lutsk: Vezha-Druk, 56-62.

Надійшла до редколегії 10.01.2016 р.